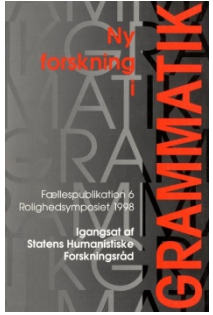

Ny Forskning i Grammatik

Titel:	Rumlighed - en mere prominent kategori i tysk end i dansk? Overvejelser over de tyske akkusativ-dativ-præpositioner	
Forfatter:	Peter Colliander	
Kilde:	C. Bache, L. Heltoft & M. Herslund (red.). <i>Ny Forskning i Grammatik</i> 6, 1999, s. 41-62	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive	

© Forfatterne og Odense Universitetsforlag 1999

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Rumlighed – en mere prominent kategori i tysk end i dansk?

Overvejelser over de tyske akkusativ-dativ-præpositioner

Peter Colliander

1. Tingenes tilstand

Det slår næsten aldrig fejl: Spørger man tyskstuderende på 1. semester om, hvordan fordelingen af kasus ved præpositionerne *an*, *auf*, *hinter*, *in*, *neben*, *über*, *unter*, *vor*, *zwischen* er, får man forklaringer, der indeholder de termlignende ord “bevægelse” og “overført betydning” (fx: “*an*, *auf*, ... *zwischen* styrer akkusativ ved bevægelse og dativ ved stilstand, dog styrer *auf* og *über* akkusativ i overført betydning, resten dativ”). Dette er ikke kun mærkeligt pga. den ringe adækvathed over for objektet, men også over for de skolegrammatikker (dansk- som tysksprogede), der er gængse i folkeskole og gymnasium. Der er **ingen** af dem, der slipper så let – og uheldigt – om ved det, så det er nok ikke et for dristigt gæt, at miseren opstår ved formidlingen af stoffet. Fra diskussioner med tysklærere og seminariestuderende ved jeg, at det er den almindelige holdning, at en kategori som “bevægelse” – ud over at have traditionens blå stempel – er til at håndtere, og at man vha. den får dækket et rimeligt (i den “rigtige” betydning) antal tilfælde. Noget lignende gælder “overført betydning”, som synes at være en kategori, der har høj prioritet i det danske skolesystem, trods dens – når det kommer til stykket – alt andet end lette håndterlighed.

Det forsvar for skolegrammatikkerne, der ligger i ovenstående, skal dog ikke forstås som særligt helhjertet. Alle, jeg har konsulteret, er solidt forankret i traditionens sump: Det positive i, at kategorien “målret-

tethed” (eller “retningsbestemthed”) bruges, overskygges af, at der samtidig tales om “bevægelse” (altså “målrettet/retningsbestemt bevægelse”). Først i de mere avancerede, nyere fremstillinger til det postgymnasiale niveau (Lauridsen & Poulsen 1995: 386 ff.; Lorentsen 1995: 42 ff.) overvindes denne tradition, eller rettere sagt: den problematiseres. Ingen af dem frigør sig helt fra “bevægelse”; dertil læner begge sig (implicit hhv. eksplicit) for meget op ad Peter Jørgensens yderst detaljerede, nærmest monografiske fremstilling (Jørgensen 1958/1992: 102-183(!)), der gennemsyres af “bevægelse” og “overført betydning”, og som selvfølgelig også skolegrammatikkerne er præget af. Desuden må de dansksprogede skolegrammatikker klandres for den ureflekterede overtagelse af visse tysksprogede grammatikkers (bl.a. Duden-Grammatik’s) forestilling om, at man ad testens vej kan afgøre, hvilken kasus der i et konkret tilfælde skal bruges (Lorentsen 1995: 44 f. antyder noget lignende): Kan man spørge med *wohin*, skal der bruges akkusativ, kan man spørge med *wo*, skal der bruges dativ. En sådan test er efter min mening meningsløs, når det drejer sig om fremmedsprogsindlæring. Den lærende ville automatisk gribe tilbage til sit modersmål, når han skulle vælge mellem *wo* og *wohin*, og man ville stå i den absurde situation, at modersmålets formning af både udtryks- og indholdssubstans i Hjelmlevs forstand så at sige ville blive påtvunget det fremmedsprog, hvis tilsvarende formning man ønsker at tilegne sig. At den nævnte test i realiteten heller ikke er specielt egnet for modersmålstalende (den kan kun anvendes i et fåtal af de relevante sammenhænge (fx: *er denkt an + ? – *wo/wohin denkt er?*, men: *woran/an wen denkt er?* – og så er man lige langt!), forstærker kun min afvisning af den.¹

At hverken “bevægelse” eller “overført betydning” er adækvate kategorier i forbindelse med de nævnte præpositioners rektion, kan vises vha. nogle få enkle eksempler. I (1) – (4) er der vel indiskutabelt tale om bevægelse; kun i (1) og (3) styrer præpositionerne akkusativ:

1 Forklaringen i *Du9* vedr. *bestehen auf* er netop af samme grund håbløs. Den indebærer desuden en semantisk skelnen mht. “målrettethed” mellem *beharren auf*, *fordern* og *verlangen*, som jeg ikke mener er mulig.

- (1) Wir gehen **in den Wald**
- (2) Wir gehen **im Wald** spazieren
- (3) Ich binde den Hund **an den Baum**
- (4) Ich binde den Hund **an dem Baum** fest

Eksempler som (1) bruges ofte til at diskutere, om (og påstå, at) det er muligt i **samme** kontekst vha. kasusreaktion at differentiere semantisk svarende til dansk “at gå **ind** i skoven” vs. “at gå **inde** i skoven”. Jeg mener, at det er farligt at interpretere kasusreaktionen ved de relevante tyske præpositioner på den måde, da det langt fra er en generel mulighed. Man kan lede længe efter autentiske belæg af typen *Wir gehen im Wald*.² Det er – også didaktisk set – derimod vigtigt at slå fast, at reaktionsdifferentiering vel er semantisk **begrundet**, men normalt **ikke** semantisk **differentierende**.

Forholdene kompliceres af, at det er muligt at differentiere semantisk ved verber som *gehen*, *laufen*, *fahren*, når præpositionen er *auf*:

- (5) Du darfst nicht **auf der Straße** gehen, geh doch endlich **auf den Gehweg**

Jeg kan her kun antyde en forklaring: En præpositionsgruppe (PG) med P = *auf* denoterer **overfladen**, inden for hvilken aktiviteten finder sted. Disse verber har “overflade”, men ikke “rum” som en del af deres semantik; derfor forholder de sig forskelligt over for “overflade” og “rum”.

En lille hage ved “bevægelse” er også spørgsmålet om intentionalitet. Er der fx i (6) tale om en “rigtig” bevægelse (se senere om rektionen)?

2 Wunderlich (1984: 74) fører eksempler som *Sie legt einen Teppich auf der Diele* og *Sie geht zwischen den Zwillingen* (og også “omvendte” tilfælde som *Die Kommode steht auf dem Teppich*). Jeg mener, at det første og det sidste eksempel er konstruktioner, der måske nok ville kunne forekomme i helt specielle kontekster, men som fortrinsvis er teoretikerens konstrukter, der ikke har – eller bør tillægges – nogen praktisk betydning (for første eksempel gælder dette naturligvis ikke, hvis *legen* bruges synonymt med *verlegen*, men så ville der ikke være noget specielt ved eksemplet).

- (6) Das Flugzeug verschwand **hinter die/den Wolken** (se s. 56)

I (7) er der vel ligeså indiskutabelt tale om overført betydning, men alligevel styrer *auf* dativ:

- (7) Er steht **auf eigenen Füßen**

Også ved “overført betydning” er der en hage, nemlig spørgsmålet om, hvor “egentlig betydning” ophører og “overført betydning” begynder. Ved *stehen auf* er afgørelsen ikke svær: I (7) bruges konstruktionen “overført”, i (8) ikke:

- (8) Er steht **auf einem Bein**

Men hvad med *bestehen auf*, *beruhen auf* osv.? Er “overført betydning” overhovedet en relevant kategori ved sådanne verber? Jf. eksempler som (9) og (10):³

- (9) Ich bestehe **auf meinem Recht**
 (10) Das muss **auf einem Irrtum** beruhen

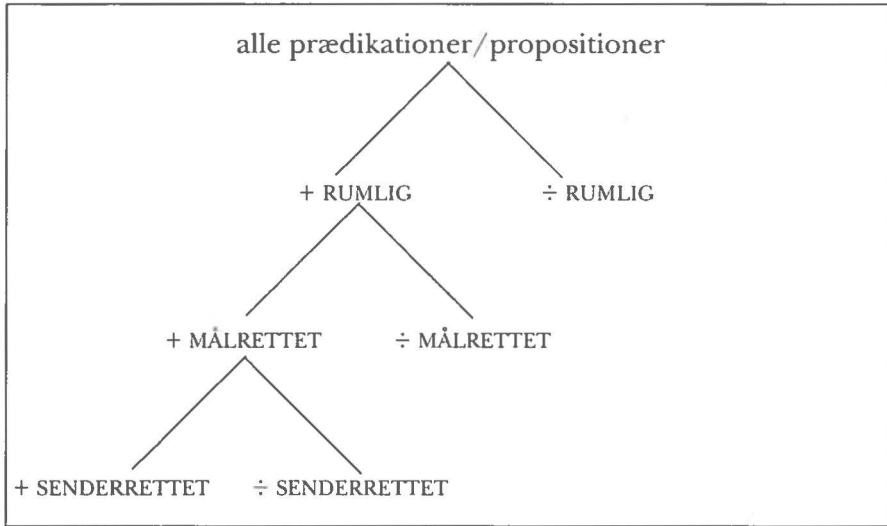
2. Traditionsbrud

Mit forslag til skabelse af større klarhed på området går ud på følgende:

“Bevægelse” og “overført betydning” droppes; kategorierne er ikke kun svært håndterlige, men også direkte misvisende. I stedet vil jeg tage mit udgangspunkt i en opdeling af alle prædikationer/propositioner i to klasser på grundlag af de inhærente semer [\pm RUMLIG] og en subklassificering af [+RUMLIG]-prædikaterne/propositionerne på grundlag af de inhærente semer [\pm MÅLRETTET]. Endelig subklassificeres [+MÅLRETTET] i [\pm SENDERRETTET].

³ Se yderligere i afsnit 5; jf. også note 1.

Fig. 1

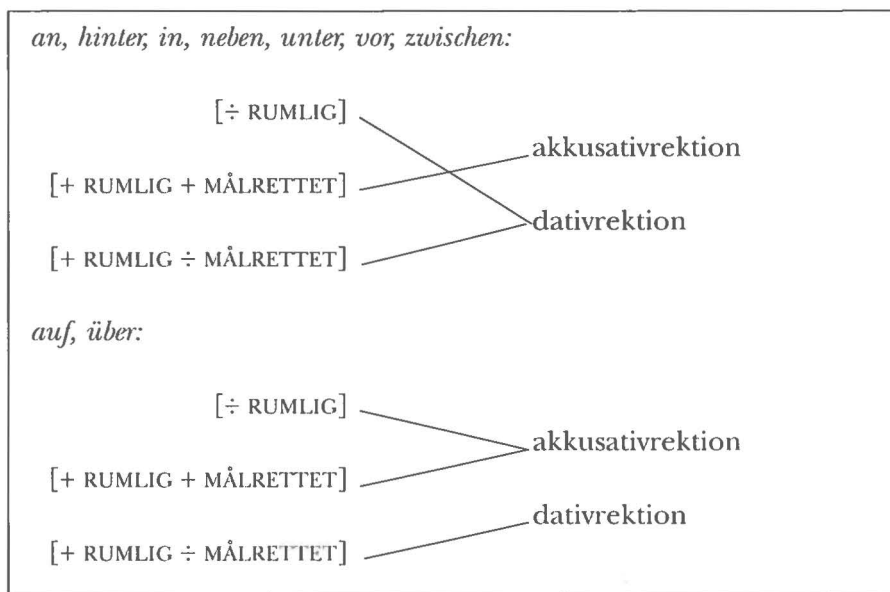

Præpositionerne *an, auf, hinter, in, neben, über, unter, vor, zwischen*⁴ er i sig selv neutrale over for kategorierne “rumlighed”, “målrættethed” og “senderrettethed”. Først gennem realiseringen af deres kasusreaktion ved dannelsen af en PG med et nomen som dependens⁵ ophæves denne neutralitet. Det er dog kun “rumlighed” og “målrættethed”, der udtrykkes vha. kasusreaktionen, mens “senderrettethed” har andre sproglige udtryk (se senere). Da der imidlertid kun er en alternation mellem **to** kasus, men **tre** semkombinationer ([÷ RUMLIG], [+ RUMLIG + MÅLRETTET], og [+ RUMLIG ÷ MÅLRETTET]), siger det sig selv, at indholdet ikke kan være en enetydig funktion af udtrykket, og at der heller ikke kan være tale om udelukkende enetydige funktioner. Forholdet kompliceres yderligere af, at de pågældende præpositioner ikke danner en homogen, men derimod to disjunkte mængder: *auf* og *über* danner én mængde, de øvrige én. De styrer alle akkusativ ved [+ RUMLIG + MÅLRETTET], men dativ ved [+ RUMLIG ÷ MÅLRETTET]; ved [÷ RUMLIG] styrer *auf* og *über* akkusativ, de øvrige dativ.

4 *Außer* er ved at tilslutte sig denne gruppe, jf. Du9: 101.

5 Indskrænkningen er nødvendig, da det kun er nominerne blandt de mulige dependenter, der har kasusfleksion.

Fig. 2

Ved *an, hinter, in, neben, unter, vor, zwischen* er der således enentydig relation mellem akkusativreaktion og [+RUMLIG + MÅLRETTET], mens der ved *auf* og *über* er enentydighed mellem dativreaktion og [+RUMLIG ÷ MÅLRETTET]. Disse enentydigheder skal man ikke undervurdere værdien af: Det er faktisk ikke så sjældent, at man kan slutte negativt vha. dem, fx: I (11) vil det altid være muligt at afgøre, om der er tale om [+RUMLIG ÷ MÅLRETTET] eller ikke, men derimod nok ikke, om der er tale om [÷RUMLIG] eller [+RUMLIG + MÅLRETTET], men det er også lige meget, da der ved *auf* er enentydighed mellem [+RUMLIG ÷ MÅLRETTET] og dativreaktion; altså medfører non-[+RUMLIG ÷ MÅLRETTET] entydigt akkusativreaktion.

(11) Wir warten **auf das/dem Auto**

3. Kasusreaktionens funktion

Tilbage til klassificeringen af prædikationer/propositioner. Det er på den ene side rigtigt, at alle propositioner, uafhængigt af deres tilhørsforhold til kategorierne "rumlighed" og "målrettedhed", i princippet

kan situeres lokalt og temporalt (frit efter Lorentsen 1995: 45), bl.a. vha. en PG med en af de her omtalte præpositioner som *regens* og *dependens* i dativ. Fx:

- (12) **Zuhause** gehe ich oft **am Abend** ins Bad, **im Urlaub** jedoch immer **in der Frühe**

Men det er dristigt at slutte videre, at tysk generelt udnytter disse præpositioners rektion til semantisk differentiering af i princippet **samme** prædikation/proposition. I (12) er der tale om, at prædikatet GEH i kraft af det inhærente sem [+ MÅLRETTET]⁶ kan forbindes med en anden størrelse indeholdende samme sem, nemlig *ins Bad*. At der er tale om et valensbetinget argument, der skal udtrykkes (dvs. obligatorisk aktant), er i og for sig ligegyldigt. **Hele** propositionen GEH-(Arg₁,Arg₂) er argument i en anden proposition, nemlig LOC(GEH-(Arg₁,Arg₂)), hvor LOC udtrykkes i *Zuhause* hhv. *im Urlaub*.⁷ Alle prædikater, der er [+ RUMLIG], kan i kraft af dette sem kombineres med lokale størrelser, der matcher prædikatets specifikation i [\pm MÅLRETTET]. Derudover kan der så at sige kommes udenpå, **hvor** (altså noget, der er [\div MÅLRETTET]) propositionen finder sted, ligegyldigt om den er [+ MÅLRETTET] eller [\div MÅLRETTET], men logisk nok ikke **hvorhen**. Jeg er så tilbage ved eks. (1) – (4). Alle implicerede verber er [+ RUMLIG], *gehen* og *binden* derudover [+ MÅLRETTET], mens *spazieren gehen* og *festbinden* er [\div MÅLRETTET]. I alle tilfælde er en [\div MÅLRETTET]-størrelse mulig, ved *gehen* og *binden* dog kun **ud over** en [+ MÅLRETTET]-størrelse og altså ikke som ved *spazieren gehen* og *festbinden* som eneste [+ RUM-LIG]-størrelse. Eksempler som (13) vil jeg ikke som Lorentsen (1995: 44) tolke som eksempel på *et* verbum, der differentieres semantisk vha. præpositionernes kasusrektion:

6 Jeg går i det følgende ud fra, at [+ RUM-LIG] er redundant både i forhold til [+ MÅLRETTET] og [\div MÅLRETTET].

7 For overskuelighedens skyld går jeg ikke nærmere ind på de temporale udtryk, men nøjes med at fastslå, at tysk generelt set behandler temporalitet og lokalitet ens (sml. *ein Blick in die Zukunft/den Saal*); mine kategorier "rumlighed" og "målrettedhed" omfatter således begge områder.

(13a) Er reist **im** Ausland

(13b) Er reist **ins** Ausland

I (13a) er der tale om et *reisen*, der er [÷ MÅLRETTET] (og implicerer “at være handelsrejsende”), i (13b) derimod om det givetvis mere frekvente *reisen*, der er [+ MÅLRETTET]. Indirekte bliver der naturligvis tale om en differentierende funktion ved rektionen, men det er et tilfælde, at der findes disse to *reisen*.

Et verbum som *wandern* er interessant i denne sammenhæng. Det er i modsætning til *gehen* [÷ MÅLRETTET], altså *im Wald/im Gebirge wandern*, i hvert fald anvendt i helt konkret betydning. Så snart vandrestøvlerne udskiftes med vandre-indifferent – eller slet intet – fodtøj, har vi med et *wandern* at gøre, der er [+ MÅLRETTET], og det forbindes med en tilsvarende størrelse:

(14) Für dieses Delikt muss er **ins Gefängnis** wandern (*DuU*)

(15) Der Brief wanderte direkt **in den Papierkorb** (efter samme)

Lorentsens forslag, at et verbum, der “i sig selv [er] er et stilstandsverbum” i nogle tilfælde kan danne sætning, der udtrykker bevægelse, kan jeg heller ikke (og ikke kun af terminologiske grunde) tilslutte mig (Lorentsen 1995: 44). Hun anfører bl.a. følgende eksempler:

(16) Die Zweige hängen **über das Wasser**

(17) Sie hält die Hand **vor den Mund**

og taler også om “hvileverber, der transformeres til at udtrykke bevægelse” (Lorentsen 1995: 46). Jeg mener, at der findes (mindst) to forskellige intransitive *hängen*; det, der er brugt i (16), er [+ MÅLRETTET], det i (18) er [÷ MÅLRETTET]:

(18) Die Zweige hängen **an der Wand**

I (17) har vi at gøre med et paradeeksempel på noget centralt, som Lorentsen selv er meget opmærksom på, og som jeg kommer tilbage til, nemlig det, at tilsyneladende synonyme nok ikke er det alligevel, **eller** – og det er noget helt andet, men måske sandheden endnu nærme-

re – at man med dansk som modersmål ikke er særlig godt rustet til at klassificere prædikationer og propositioner mht. “rumlighed” og “målrettethed”. Hvis man på dansk ville bruge eksplicite udtryk for “målrettethed” i oversættelser af (16) og (17), ville man nok bruge dem, der udtrykker [+ MÅLRETTET]:

- (16') Grenene hænger **ud**/**?ude** over vandet
 (17') Hun holder hånden **op**/**?oppe** foran munden (el. **hen**/**?henne**)⁸

I begge tilfælde ville [÷ MÅLRETTET]-udtrykkene selvfølgelig være i orden i sig selv – men ikke længere oversættelser af (16) og (17).

4. Midtvejsstatus

Den første overvejelse, man må gøre sig, når man skal afgøre en præpositions rektion, er, om PG'en skal bruges med rumlig betydning (inkluderende både lokalitet og temporalitet, jf. note 7) eller ikke.

Hvis der er tale om ikke-rumlig betydning, styrer *auf* og *über* akkusativ, de øvrige dativ. Eksempler:

- (19) Doch **auf einen Gewinner** aus Nordrhein-Westfalen warten 7,3 Millionen Mark (AZ 21.6.98 23/3)
 (20) **Auf welchen Namen** möchten Sie den Tisch reservieren?
 (21) Ich [Ilona Christen] verstehe nicht, warum hauseigene Kollegen ... **über mich** öffentlich herziehen tz 27.(28.7.96 23/2
 (22) Die 25jährige litt **unter ihrer großen “Oberweite”** (SZ 20.3.98 51/3)
 (23) Kein Anschluss **unter dieser Nummer**

Hvis der er tale om rumlig betydning, skal det fastslås, om PG'en skal bruges til at situere en (del af en) proposition generelt, eller om den skal “matche” et sem i en af en propositions konstituenten. I første til-

8 Dvs.: Hun holder sig for munden.

fælde styrer præpositionen dativ, da der altid vil være tale om [\div MÅLRETTET]. I sidste tilfælde afhænger rektionen af, hvilket af de to semer [\pm MÅLRETTET] der skal matches, akkusativ ved [+ MÅLRETTET], dativ ved [\div MÅLRETTET].

Et par eksempler:

- (24) Die Hauptdarsteller des Films sind Fischadler. Die seltenen und scheuen Vögel kehren **im Frühjahr** aus ihrem Winterquartier **in Afrika an den Ort** zurück, **an dem** sie geboren und aufgewachsen sind (*stern tv magazin* 22.10.98 35/2)
- (25) Ein schmutziger Witz **in der Kantine**, ein Kniff **in den Po einer jungen Kollegin** – alles total normal oder sexuelle Belästigung **am Arbeitsplatz**? (*stern tv magazin* 22.10.98 35/2)
- (26) Der Einzug der Gäste **auf die Wartburg** (scene i Wagners *Tannhäuser und der Sängerkrieg auf (der) Wartburg*)
- (27a) Verehrte Kundin, sehr geehrter Kunde, ein "Profi in Sachen Gehkomfort" hält Einzug **in Ihrem Haushalt** ("Beipackzettel" ved skolæste)
- (27b) Die Truppen halten Einzug **in dem Ort** (n-tv 25.11.94)

Ad (24): *im Frühjahr* situerer propositionen ZURÜCKKEHR(Arg₁, Arg₂)⁹ temporalt, *in Afrika* situerer WINTERQUARTIER lokalt, og *an dem* situerer propositionerne GEBÄR(Arg₁, Arg₂) og AUFWACHS-(Arg₁) lokalt, derfor dativrektion i alle tilfælde. Anderledes ved *an den Ort*, hvor akkusativen forårsages af *zurückkehren*.

Ad (25): *in der Kantine* og *am Arbeitsplatz* situerer WITZ hhv. propositionen BELÄSTIG(Arg₁, Arg₂) lokalt, derfor dativrektion, mens akkusativen i *in den Po einer jungen Kollegin* er forårsaget af semet [+ MÅLRETTET] i *Kniff*.

Ad (26): Akkusativen i *auf die Wartburg* skyldes semet [+ MÅLRETTET] i *Einzug*, (mens dativen i *auf der Wartburg* skyldes situeringen af *Sängerkrieg* lokalt).

9 For overskuelighedens skyld tager jeg kun hensyn til det, jeg opfatter som kernepropositionen.

Ad (27): I funktionsverbumbindelsen *Einzug halten* mister *Einzug* semet [+ MÅLRETTET], og *in*'s dativreaktion kan forklares på to måder: 1. prædikatet EINZUG HALT indeholder semet [÷ MÅLRETTET], der skal matches i PG, eller 2. PG situerer propositionen EINZUG HALT (Arg₁) lokalt. Den første forklaring implicerer, at EINZUG HALT anses for at være et divalent prædikat, hvis ene argument, der har rollen LOC, (her) udtrykkes i en PG. Under alle omstændigheder må *Einzug* tolkes som udtrykkende en del af prædikatet, hvilket ikke hindrer, at det på udtryksiden har status som aktant.¹⁰ *Einzug*'s semantiske status forklarer måske, at det kan miste et sem.

Kategorierne "rumlighed" og "målrettethed" synes at være adækvate over for objektet set ud fra et teoretisk synspunkt, og det er den første forudsætning for, at de også er brugbare i didaktisk sammenhæng. Men her melder sig det egentlig trivielle spørgsmål, om de, der skal have praktisk nytte af teorien, nemlig tyskelever i bred forstand, nu også kan applicere den på objektet. Jeg tror, at det kan volde vanskeligheder, endog temmelig store vanskeligheder, når modersmålet er dansk, hvilket imidlertid nok ikke så meget skyldes teoriens kompleksitet eller sværhed – den er ingen af delene – men i overvejende grad netop det danske modersmål. Teorien nødvendiggør stillingtagen af semantisk art, som man med dansk som modersmål ikke er "gearet" til, da den relevante indholdssubstans formes forskelligt på de to sprog, eller sagt på en anden måde: "Rumlighed" (og dermed også "målrettethed") er en mere prominent kategori i tysk end i dansk, forstået sådan, at det tyske sprog – primært i kraft af det stadig relativt komplekse kasussystem – i et stort antal tilfælde har en tydelig indholdsformning inden for "rumlighed" og "målrettethed", en indholdsformning, der netop "lever af" den komplekse udtryksformning, der ligger i kasussystemet, og som kun har svage paralleller i dansk. Det vil kort og godt sige, at det for en med dansk som modersmål er svært at af-

10 Nogle konstruktioner indtager en form for mellemposition mellem funktionsverbumbindelse og "normal" konstruktion som fx *Wir machten einen dicken Strich unter die Geschichte*, hvor *unter*'s akkusativreaktion hverken kan siges at skyldes *machen* eller *Strich*, men kombinationen af dem. *Einen Strich machen* kan dog ikke siges at være en fulgyldig funktionsverbumbindelse.

gøre, om et forhold kan opfattes rumligt, og at skelne mellem [\pm MÅLRETTET]. Dansk har relativt begrænsede muligheder for at udtrykke disse kategorier og gør det desuden ikke engang i alle, egentlig mulige tilfælde. Et forsøg på at parallelisere med dansk mislykkes derfor ofte, og det rummer selvfølgelig også den risiko – som antydnet ovenfor – at man kommer til at sammenligne størrelser, der ikke er synonyme.

I det følgende vil jeg gå lidt nærmere ind på de to kategorier “rumlighed” og “målrettethed” og give eksempler på kontrastivt interessante og dermed didaktisk vanskelige tilfælde. I et sidste afsnit før det afsluttende vil jeg kort komme ind på nogle specielle forhold.

5. Rumlighed

PG'er med akkusativ-dativ-præpositionerne bruges – som bl.a. også adverbier – både med rumlig og ikke-rumlig funktion. Set ud fra et dansk synspunkt er den ikke-rumlige brug relativt sjælden, eller sagt på en anden måde: Det tyske sprog “behandler” en lang række abstrakte situationer som rumlige, der af en med dansk som modersmål nok ikke ville blive opfattet som sådan. Eksempler herpå er (9) og (10):

- (9) Ich bestehe **auf meinem Recht**
 (10) Das muss **auf einem Irrtum** beruhen

Der er en tydelig tendens til, at man ved metaforer, der bygger på oprindeligt konkrete, rumlige udtryk, bevarer den rumlige synsvinkel. Et eksempel på dette er (7). Udtrykket bygger tydeligvis på det meget konkrete *Jemand steht auf etwas*, hvor *stehen* entydigt er [\div MÅLRETTET]. Uafhængigt af, om lokationen gør, at det samlede udtryk forbliver konkret eller bliver metaforisk, bevares dette sem og dermed præpositionens dativreaktion. Andre eksempler:

- (28) Hier steht viel **auf dem Spiel** (jf. *irgendwo stehen*)
 (29) Hast du etwas **auf dem Herzen?** (jf. *etwas irgendwo haben*)
 (30) Sie werden **auf frischer** Tat ertappt (jf. *jmdn. irgendwo ertappen*)
 (31) Er sitzt **über der Arbeit** (jf. *irgendwo sitzen*)
 (32) Sie ist **auf freiem Fuß** (jf. *irgendwo sein*)

Tilsvarende gælder ved [+ MÅLRETTET]:

- (33) Wie kann man so viel **aufs Spiel** setzen? (jf. *etwas irgendwohin setzen*)
- (34) Sie hält ihm seine Ausschweifungen **unter die Nase** (jf. *jmdm. etwas irgendwohin halten*)¹¹
- (35) Er stellt sich **auf eigene Füße** (jf. *sich irgendwohin stellen*)
- (36) Sie wird **auf freien Fuß** gesetzt (jf. *jmdn. irgendwohin setzen*)
- (37) Wie kann man so einfach seine ganze Existenz **aufs Spiel** setzen! Er unterstrich, ... daß wir nicht daran dächten, bewährte Freundschaften **aufs Spiel** zu setzen (Brandt: 383) (jf. *etwas irgendwohin setzen*)

I et eksempel som (38) er der nok ikke tale om en undtagelse, men snarere om et andet *stehen*, parallelt til de to *hängen*, der er omtalt ovenfor (ekss. (16) og (18)):

- (38) Ihre Haare stehen **in alle Richtungen**

Den rumlige forestilling kan dog forsvinde:

- (39) Sie steht **auf hausgemachtes Eis/den Chef**

Måske forsvinder den rumlige forestilling her så at sige af nød: Hvis man havde bevaret den (gennem dativreaktion), ville en konkret interpretation af (39) være en mulighed, da subjektet er [+ANIM], i modsætning til (28), hvor subjektet er [+ABST]. Den konkrete interpretation undgås vha. akkusativreaktionen ([+ MÅLRETTET]-tolkning er usandsynlig). Parallelt hertil i (40):

- (40a) Der Flieger ist **über dem Berg**
 (40b) Der Flieger ist **über den Berg**

(40a) er uproblematisk: dativen i *über dem Berg* skyldes semet [÷ MÅLRETTET] i *sein*, og sætningen kan oversættes med "Flyet befinder sig

¹¹ Sml. med (17).

over bjerget”. I (40b) undgås faren for en [\div MÅLRETTET]-tolkning ved at lade *über* styre akkusativ, og konstruktionen kan forstås som et eksempel på [\div RUMLIG] og oversættes med “Piloten er kommet over krisen”. En mindre attraktiv tolkning er den elliptiske: *Der Flieger ist über den Berg gekommen*.

Endnu et eksempel med *über*, sammenlignet med *unter*:

- (41a) Temperaturen **über dem Nullpunkt** sind hier selten
 (41b) Temperaturen **unter dem Nullpunkt** sind hier selten

Der må være tale om [+ RUMLIG], ellers ville *über* have styret akkusativ. [+ RUMLIG] kan forklares sådan: Begrebet “temperatur” kan opfattes som en skala, der selvfølgelig kan inddeles i vilkårligt mange afsnit, heriblandt de tre, der udgøres af nulpunktet, alle temperaturer over nul og alle under nul. Da selve skalaen kan opfattes som rumlig, kan afsnittene det også. Interessante modeksempler, hvis rigtighed bekræftes i i *Du9*, men hvor den tyske sprogbrug ikke er entydig, idet der i hvert fald i *unter*-tilfældet er vaklen (i øvrigt er der også usikkerhed i tilfælde som (41)):

- (42a) Menschen **über 80 Jahre** sind hier selten
 (42b) Menschen **unter 80 Jahren** sind hier selten

Forskellen til (41) kan måske forklares med, at begrebet “menneske” ikke kan opfattes rumligt på samme måde som “temperatur”; det skalære begreb “alder” er kun en del af de egenskaber, der konstituerer “menneske”. *Mensch* er derfor – i modsætning til *Temperatur* – [\div RUMLIG].

Über byder i øvrigt på en række problemer, som jeg ikke kan komme ind på her.

Eksempler som (43) har jeg ingen forklaring på:

- (43a) Der Glaube **an das Guten im Menschen** ([+ RUMLIG + MÅLRETTET]?)
 (43b) Der Zweifel **an dem Guten im Menschen** ([\div RUMLIG]?)

6. Målrettethed

“Målrettethed” er nok en mere håndgribelig kategori end “rumlighed”, men ikke desto mindre en kategori, som man med dansk som modersmål ikke er særlig bevidst om. Og prøver man i didaktisk sammenhæng at gøre dansksprogede følsomme for den, viser det sig, at de spontant, intuitivt opfatter langt flere situationer som [+ MÅLRETTET], end det tyske sprog faktisk koder dem. Fx:

- (44) Sie versteckte sich **hinter ihrem Chef**
- (45) Die Solisten verschwanden schnell **hinter dem Vorhang**
- (46) Was für ein Drang, ... den Fluß zu durchqueren, um **in den dunklen Armen des Dschungels** zu versinken (*SZ Magazin* 6/96 26/3)
- (47) Also nehmen Sie eine Tüte mit, ... heben Sie auf, was ihr Vierbeiner fallen ließ und versenken Sie es **im nächsten Abfall-eimer** (*Maxvorstadt aktuell* Juli/August 1996 1/5)
- (48) Der Film ist ein einziger großer Kniefall **vor einer Zielgruppe**, die Hollywood bislang komplett ausgeblendet hat: junge Mädchen (*STERN* 16/98 48/3)
- (49) Computervira sind also Programme, die sich **in anderen Programmen** einnisten (BRα 27.6.98)

De fleste af sådanne eksempler er imidlertid også tvivlstilfælde for den tyske modersmålstalende (et godt bevis herpå er, at de omtales i *Du9*), og sprogbrugen (og normeringen) er tilsvarende usikker, men dog ikke mere, end at tendensen til dativreaktion er udtalt og synes at forstærkes.

I nogle af disse tilfælde snyder dansksprogedes intuition dem; fx koder dansk også *at gemme sig* som [÷ MÅLRETTET]:

- (44') Hun gemte sig **omme/*om** bag sin chef

Parallelt ved *landen/at lande*, hvor danske tyskstuderende notorisk laver fejl:

- (50) Der Flüchtling ist dann nicht wieder **im Knast**, sondern **auf dem Friedhof** gelandet (ard 29.12.98 (*Tatort*))

- (50') Flygtningen landede så ikke igen **inde**/***ind** i brummen, men **ude**/***ud** på kirkegården

Du9 anfører ved næsten alle disse tvivlstilfælde, at rektionsforskellen (kan) udnyttes semantisk, en påstand, som det ikke er lykkedes mig at få bekræftet i den tyske sprogbrug. Det synes alt overvejende at gælde, at ét leksem er stabilt mht. [\pm MÅLRETTET], og at subtile semantiske forskelle på varianterne i eksempler som (6) sjældent udnyttes (med akkusativreaktion forsvandt flyet virkelig om bag skyerne, med dativreaktion forsvandt det i det fjerne, "opslugtes" af skyerne). Det kan i hvert fald ikke tilrådes ikke-modersmålstalende at eksperimentere med rektionen på den måde.

Den omvendte situation, at et forhold efter dansk intuition skulle være [\div MÅLRETTET], men ikke er det, forekommer sjældnere. (51), (52) og måske også (53) er eksempler på dette:

- (51) Sie hält sich **an die Regeln/Vorschriften/Abmachung**¹²
 (52) Er klammert sich **an das Leben**
 (53) Der 29jährige Begründer des etwas anderen Taxi-Unternehmens namens Rikscha-Mobil ... beschäftigt mittlerweile knapp ein Dutzend Fahrer auf insgesamt sieben Radl-Taxis. Auch er selbst tritt immer noch kräftig **in die Pedale** (*tz* 15.7.98 1/2)

Entydigt forskellig opfattelse af en situation findes fx i

- (54) Unsere Bemühungen sind **im Sande** verlaufen (løbe **ud** i sandet)
 (55) Willkommen **in Kopenhagen, der Hauptstadt Dänemarks** (til K.)¹³

Vigtige er også de tilfælde, hvor tysk stiller gloser/konstruktioner til rådighed, der er forskellige mht. "målrettethed", men hvor dansk ikke rigtig har noget valg, fx

¹² Sml. med (17) og (34).

¹³ Jeg opfatter *til* som [+ MÅLRETTET].

- (56a) Sie kniete **neben ihm**
 (56b) Sie kniete sich **neben ihn**

7. Diverse forhold

Det gælder generelt, at de interne forhold i en proposition ikke berøres af propositionens eventuelle indlejring i en anden proposition, hvilket har betydning for rektionsforhold på en måde, som nok er kontraintuitivt for en dansker. Fx: *sitzen* er [\div MÅLRETTET] og forbindes derfor med en PG med dependens i dativ, jf. (31). *Beugen* derimod er [+ MÅLRETTET], hvorfor en eventuel PG's dependens skal stå i akkusativ. Ved siden af hinanden står således

- (31) Er sitzt **über der Arbeit**
 (31a) Er beugt sich **über die Arbeit**

Indlejres propositionen BEUG(Arg₁, Arg₂, Arg₃) i propositionen SITZ(Arg₁, Arg₂)¹⁴ som Arg₂, fås SITZ(Arg₁, (BEUG(Arg₃))₂)¹⁵

- (31b) Er sitzt **über die Arbeit** gebeugt

Parallelt hertil (57):

- (57) Der Hund steht **an den Baum** gebunden

Et overordnet verbals tempus og diatese har som hovedregel ingen indflydelse på de inhærente kategorier "rumlighed" og "målrettethed". Fx:

- (58a) Er fasste den Edelstein **in reines Gold** (præt. aktiv)
 (58b) Der Edelstein ist **in reines Gold** gefasst worden (perf. dyn. pass.)
 (58c) Der Edelstein ist **in reines Gold** gefasst (præs. stat. pass.)

¹⁴ Arg₂ kan have forskellige roller, bl.a. LOC og MÅDE.

¹⁵ Reduktionen af BEUG's argumenter kan jeg ikke komme ind på; den er i sig selv ikke vigtig på anden måde, end at ét argument forbliver intakt, nemlig Arg₁.

Også i attributive/appositionelle participialkonstruktioner bevares de inhærente semer, hvad nok også er kontraintuitivt for en dansker:

- (59) Das Glück der ersten Monate, Abdul, gekrallt **ins warme und weiche Fell deiner Mutter**, wirst du nie wieder erleben (*SZ Magazin* 6/96 26/3)

Men i nogle tilfælde mister [+ MÅLRETTET] så at sige sin kraft i statisk passiv. At det netop er her (og ikke i dynamisk passiv) er umiddelbart forståeligt ud fra, at den statiske passiv netop **ikke** er procesorienteret, som den dynamiske passiv er det, men derimod resultatorienteret, hvilket harmonerer dårligt med [+ MÅLRETTET], der er nært beslægtet med [+ PROCESORIENTERET]. Ved nogle verber som fx *eintragen* er dativreaktion i forbindelse med statisk passiv ligefrem obligatorisk, ved andre som fx *integrieren* en mulighed, der bruges sjældent, og ved atter andre som fx *einbauen* det normale, men dog ikke det eneste mulige. Fx:

- (60) Umgekehrt ist das bei Sommerreifen nur dann erlaubt, wenn auch die T-Alternative freigegeben bzw. **in den Fahrzeugpapieren** eingetragen ist (*ADAC motorwelt* 3/96 11/1)¹⁶
- (61a) Multimedia muß **ins firmeneigene Marketing** integriert werden können (*Wirtschaftsmagazin Rhein-Neckar* 3/97 16/3)
- (61b) Beides [Browser und Mailprogramm] ist meist **im Software** integriert (ib. 3/97 18/3)
- (62a) Man baute ein zweites Schloss **in diese Tür** ein
- (62b) Es wurde ein zweites Schloss **in diese Tür** eingebaut
- (62c) **In dieser(/diese)** Tür ist bereits ein zweites Schloss eingebaut

En interessant korrespondance kan man i nogle tilfælde finde mellem fordelingen af tempus-auxiliar *haben-sein* og rektion: Intransitive verber, der er [+ MÅLRETTET], kræver *sein* som auxiliar. Der er derfor en korrespondance mellem *sein* som auxiliar og akkusativreaktion. I tilfælde, hvor der er vaklen mellem akkusativ- og dativreaktion, følges akkusativreaktion og *sein* og dativreaktion og *haben* ad (se (63)), og i tilfælde, hvor et verbum kan forbindes med både *sein* og *haben*, er det kun i

¹⁶ Men: *etwas in die Papiere eintragen*.

forbindelse med *sein*, at en PG, der er [+MÅLRETTET], kommer på tale (se (64)).

- (63a) Sie wollen **in die Bank** einbrechen
- (63b) Sie **sind in die Bank** eingebrochen
- (63c) Sie wollen **in der Bank** einbrechen
- (63d) Sie **haben in der Bank** eingebrochen
- (64a) Er **hat/ist** den ganzen Vormittag geschwommen
- (64b) Er ***hat/ist an das andere Ufer** geschwommen

Som et sidste særligt forhold vil jeg nævne de mere omfattende muligheder for ellipser, som tysk har i forhold til dansk pga. den indholdsformning, som præpositionernes rektion bevirker. I (65) bevirker *an*'s akkusativrektion, at der ingen problemer er med at forstå konstruktionen som en instruks ("Hunde skal i snor")¹⁷, i (66) (der er udpræget (sydtysk?) talesprog) er det ligeså uproblematisk at forstå, at "Sie" er taget til byen, og i (67) kan *auf den Videomarkt* **ikke** forstås som stedet, hvor noget lykkedes, men kun som et mål:

- (65) Hunde [müssen] **an die Leine** (skilt i park)
- (66) Sie ist **in die Stadt** [gefahren/gegangen osv.]
- (67) Der kanadische Thriller von 1996 schaffte es bei uns nur **auf den Videomarkt** [zu gelangen] (*stern tv magazin* 29.10.98 16/2)

8. Resultater og desiderata

Det primære resultat er en mere adækvat tolkning af kasusbrugen ved de omtalte præpositioner, en tolkning, der tager Hjelmlev og dermed det tyske sprogs egenart alvorligt, og som derfor i sluteffekten er mere egnet i forb. m. kontrastering med andre sprog. Sekundært er der blevet gjort opmærksom på en række problemer, der vel at mærke ikke specielt ligger ved **min** tolkning af fænomenerne, men ved objektet. Jeg mener ikke, at det blot drejer sig om terminologi, når man erstatter "bevægelse-stilstand" med "målrettethed"; der er virkelig tale om

17 Den parallelle danske konstruktion *Hunde i snor* er ikke entydig mht. "målrettethed" og derfor ikke så egnet som instruks.

en substantiel forskel. Dermed være ikke sagt, at min terminologi er optimal. Fx er det en diskussion værd, om begrebet "kontakt", som bl.a. Schröder (1990) og Durst-Andersen (1996, 1997) arbejder med, kunne kaste endnu mere lys over objektet. At begrebet ikke er uden problemer for tysk, viser et eksempel som (53).

Dermed har jeg allerede nævnt et desideratum. Yderligere fx:

- En nærmere undersøgelse af problemerne ved *gehen in vs. auf*; jf. også Schröders eksempler (Schröder 1978: 9):

(68a) Sie tanzten **in den Saal**

(68b) Sie tanzten **in dem Saal**

- En undersøgelse, der mere allround ser på "rumlighed" og "målrettethed" og tysks og dansks muligheder for at udtrykke disse kategorier, dvs. en undersøgelse, der inddrager flere udtryksmuligheder end PG. Jeg mener bestemt, at disse kategorier går igennem flere dele af det tyske sprog som en rød tråd, både inden for leksikken og inden for ordklassen adverbium, og at der er vigtige kontrastive forskelle. (69) kan illustrere dette:

(69a) Du mußt **hier** verschwinden (sml. med (6))

(69b) Ich will **hier** weg

(69c) Sie kommen **hier** nicht weg

(69d) Weg **da!**

I alle tilfælde ville dansk bruge noget, der er [+ MÅLRETTET] (*herfra*).

- En undersøgelse af [+ MÅLRETTET] i tysk mht. underkategorierne [\pm SENDERRETTET], jf. eksempler som

(70) Ich muß noch etwas vom Auto *eintragen/**hin-/herein**tragen
(på dansk i begge tilfælde *ind*)

I forb. m. [+MÅLRETTET] er *her-*principielt [+SENDERRETTET], *hin-* [-SENDERRETTET], men i forskellige, tit let afgrænselige tilfælde overholdes

dette ikke; en del detaljer kan findes i *Du* 9: 364.¹⁸ Det første vigtige skridt, kontrastivt set, er imidlertid ikke den detaljerede indsigt i fordelingen af *her-* og *hin-*, men derimod erkendelsen af, at der morfologisk over for et dansk leksem ofte står et **plus** to tyske som fx *at bære ind* vs. *eintragen plus hineintragen* og *hereintragen*. Det danske leksem er semantisk set ikke ubetinget pendant til alle tre tyske leksemer og heller ikke kun til det ene tyske leksem, men som i det aktuelle eksempel ofte til de to tyske *her-* og *hin-*komposita. I mange tilfælde kræver tysk en specifikation mht. "senderrettethed", som ikke kodes i dansk, fx: *ud (i den friske luft)!* vs. *heraus (an die frische Luft)/hinaus (an die frische Luft)/*aus (an die frische Luft)!* I nordtysk talesprog falder *her-* og *hin-*sammen til *r-*, hvilket selvfølgelig neutraliserer "senderrettethed", men der skelnes stadig mellem fx *aus(-)* og *raus(-)*, og det er kontrastivt vigtigt.

– Undersøgelse af verbale præfikkers korrespondance med præpositioners rektion. Sml. med (58) (forskellig rektion *trods* samme præfiks):

(71) In einer neuartigen Umgebung müssen Sie sich erst eingewöhnen (*STERN* 9/97 83/1)

– Her kunne man også inddrage spørgsmålet om *kommen* vs. *herkommen* osv. i eksempler som:

(72a) Wo kommst du her? (ard 4.1.99 (*Tatort*)) (vs. *Woher kommst du?*)

(72b) Wo hat sie dich hinbestellt? (ib.) (vs. *Wohin hat sie dich bestellt?*)

– Svar på titelspørgsmålet: ja.

18 I forb. m. [÷RUMLIG] er "senderrettethed" irrelevant, og *her-* og *hin-*indeholder her hverken [+SENDERRETTET] eller [÷SENDERRETTET].

Henvisninger

- DUDEN Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich 1959/³1995: Dudenverlag. *Der Duden in 12 Bänden*, Band 4. (Du4)
- DUDEN Richtiges und gutes Deutsch. Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle. Der Duden in 12 Bänden*, Band 9. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich 1965/³1996: Dudenverlag. (Du9)
- Durst-Andersen, P. (1996). Russian Case as Mood. *Journal of Slavic Linguistics* 4.2, 177-273.
- Durst-Andersen, P. (1997). Præpositioner og kasus i russisk. In L. F. Jakobsen & G. Skytte (eds.) *Ny forskning i grammatik*. Fællespublikation 4. Odense: Odense Universitetsforlag. 171-192.
- Jørgensen, P. (1958/1992). *Tysk grammatik*. Bd. 2. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Lauridsen, O. & S.-O. Poulsen (1995). *Tysk Grammatik*. København: Munksgaard.
- Lorentsen, A. (1995). *Kasusbrug på tysk. Publications of the Department of Languages and Intercultural Studies, Aalborg University* 14. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Schröder, J. (1978). Zum Zusammenhang von Lokativität und Direktionalität bei einigen wichtigen deutschen Präpositionen. *Deutsch als Fremdsprache* 1, 9-15.
- Schröder, J. (1986/²1990). *Lexikon deutscher Präpositionen*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Wunderlich, D. (1984). Zur Syntax der Präpositionalphrasen im Deutschen. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 3, 65-99.

Kildehenvisninger

- Brandt, Willy. 1976. *Begegnungen und Einsichten*. Hamburg: Hoffmann & Campe.
- DUDEN Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich ³1996: Dudenverlag. (DuU)
- Dagbladene *Abendzeitung* (München) (AZ), *Süddeutsche Zeitung* (SZ), *Tageszeitung* (München) (tz).
- Periodikaene ADAC Motorwelt, Maxvorstadt aktuell, STERN, Wirtschaftsmagazin Rhein-Neckar.
- TV-senderne ard, BRa, n-tv.